

Handbuch des katholischen Kirchenrechts, Hrsg. Stephan Haering, Wilhelm Rees, Heribert Schmitz, Dritte, vollständig neubearbeitete Auflage, Regensburg: Verlag Friedrich Pustet 2015, ss. 2172, ISBN 978-3-7917-2723-3.

W drugiej połowie 2015 r. ukazała się książka *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*. Wydawcami są profesorowie Stephan Haering, Wilhelm Rees i Heribert Schmitz. Została wydana przez zasłużone dla ksiąg liturgicznych i książek z zakresu teologii i prawa kanonicznego wydawnictwo niemieckie z Regensburga – Verlag Friedrich Pustet. Jest to trzecie, całkowicie nowo opracowane wydanie. Dwa poprzednie wydania oparte były w swoim podstawowym zamyśle i strukturze o książkę *Grundriß des nachkonziliaren Kirchenrechts*, którą wydali w 1980 r. Joseph Listl, Hubert Müller i Heribert Schmitz. Stała się ona podstawą dla pierwszego wydania książki *Handbuch des katholischen Kirchenrechts* w 1983 r. i drugiego wydania w 1999 r. Również i w tym wydaniu zachowano zasadniczy porządek układu materiału.

Jak napisali wydawcy w przedmowie, *Handbuch des katholischen Kirchenrechts* należy od trzydziestu lat do standardowych dzieł w dyscyplinie prawa kanonicznego i dobrze służy zarówno zajmującym się naukowo obowiązującym prawem kanonicznym, jak również wykorzystywane jest w nauczaniu prawa kanonicznego i w jego praktycznym stosowaniu (s. V).

Jakkolwiek, zachowano w książce podstawowy układ materiału, to zostało ono w pełni na nowo opracowane w 126 osobnych artykułach naukowych. Przedstawiają one obowiązujący porządek prawny Kościoła katolickiego w oparciu o Kodeks Prawa Kanonicznego i Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich. Opracowania uwzględniają również prawo partykularne obszarów niemieckojęzycznych. W końcowej, siódmej części książki zawarto opracowanie zagadnień związanych ze stosunkami prawnymi pomiędzy Kościołem i państwem w państwach niemieckojęzycznych, jak również we Francji.

Nowość opracowania, jak napisali wydawcy w przedmowie, nie polega tylko na uaktualnieniu o obecnie obowiązujący stan prawny, ale na poszerzeniu tego wydania o zupełnie nowe części. Poszerzono wymiar historyczny prawa kanonicznego. Po raz pierwszy zamieszczono artykuł dotyczący teorii prawa kanonicznego. W nowy sposób, w stosunku do podstawowego wydania, ujęto zagadnienia dotyczące muzyki kościelnej, konkordatów i innych umów pomiędzy państwem i Kościołem, jak również ukazano stosunki prawne pomiędzy państwem i Kościołem we Włoszech (Südtirol), Lichtenstainie i Luksemburgu.

Wydawcy wskazują na dużą zmianę pokoleniową w odniesieniu do autorów artykułów. Zwracają jednocześnie uwagę na kontynuację dzieła w wymiarze osobowym, podkreślając, że wśród wydawców znalazł się profesor Heribert Schmitz, który był jednym

z wydawców pionierskiego dzieła, jakim było *Grundriß des nachkonziliaren Kirchenrechts*, jak również siedmiu innych autorów artykułów.

Wydawcy, w przedmowie, zawarli podziękowanie autorkom i autorom poszczególnych artykułów, nadmieniając, że niektórzy musieli długo czekać na wydanie wcześniej przygotowanych artykułów, inni natomiast musieli znosić ponaglenia wydawców o sprawne przesłanie do opracowania redakcyjnego tekstów. Podkreślono, że wydanie tego ogromnego dzieła pozwoli zapomnieć te przykrości oraz, że każdy z autorów ponosi pełną odpowiedzialność za treść własnego artykułu.

Wydawcy wyrazili swoje podziękowania skierowane do redaktorów książki, współpracownikom z katedry historii prawa kanonicznego z Klaus-Mörsdorf-Studium für Kanonistik Uniwersytetu Ludwika Maksymiliana w Monachium za organizacyjne wsparcie, wydawnictwu Pustet i wydawcy Fritz Pustet w Regensburgu za dobrą współpracę oraz Verband der Diözesen Deutschlands za finansowe wsparcie (s. VI).

Książka zawiera Przedmowę (Vorwort zur dritten Auflage) (s. V-VI), Spis treści (Inhaltverzeichnis) (s. VII-XXIV), Wykaz skrótów (Abkürzungsverzeichnis) (s. XXV-LXVIII); zasadniczy korpus książki, 126 artykułów, rozmieszczono w siedmiu częściach (Teil) (s. 1-1986), części są podzielone na sekcje (Abschnitt), sekcje, w niektórych częściach, na rozdziały (Kapitel); zamieszczono również Wykaz kanonów (Kanonregister) (s. 1987-2031), które są przywoływane w tekstach, z Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r., z Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. i Kodeksu Kanonów Kościołów Wschodnich (liczby wpisane wytłuszczonym drukiem oznaczają numery kanonów, liczby wpisane drukiem normalnym oznaczają numery stron w książce). Należy zauważyć, że w literaturze niemieckojęzycznej nie używa się tłumaczeń tytułów Kodeksów w języku niemieckim, tylko w języku łacińskim, odpowiednio CIC 1917, CIC 1983, CCEO; w książce znajduje się również Indeks osobowy (Personenregister) (s. 2033-2069), Indeks rzeczowy (Sachwortregister) (s. 2071-2165) oraz Lista współpracownic i współpracowników (Verzeichnis der Mitarbeiterinnen und Mitarbeiter) (s. 2167-2172), gdzie wykazani są wydawcy i inni autorzy wraz ze wskazaniem tytułów naukowych, afiliacji do jednostek naukowych i adresów.

Pierwsza część nosi tytuł *Grundlagen* i jest podzielona na trzy sekcje. Pierwsza z nich jest zatytułowana *Katholische Kirche und ihr Recht* i zawiera pięć artykułów.

Rozpoczyna je artykuł zatytułowany *Kirchliche Rechtsgeschichte* (s. 2-11) autorstwa S. Haeringa, który to Profesor jest jednocześnie pomysłodawcą trzeciego wydania tego dzieła i czuwał nad organizacją prac wydawniczych. Jest kierownikiem katedry administracji i historii prawa kanonicznego w Klaus-Mörsdorf-Studium für Kanonistik Uniwersytetu Ludwika Maksymiliana w Monachium. Jego wprowadzający artykuł stanowi klasyczną formę układu treści podręcznika prawa kanonicznego, gdzie na początku podaje się zarys historii prawa kanonicznego. Autor słusznie stwierdza, że zajmowanie się historią prawa kanonicznego nie jest celem samym w sobie, ale umożliwia właściwe rozumienie obecnie istniejącej rzeczywistości, poprzez to, że ułatwia poznanie mechanizmów jej zaistnienia. Historia kryje w sobie niejednokrotnie modele i impulsy, które w odpowiednio dopasowanej formie mogą stać się użyteczne dla przyszłych rozwiązań (s. 3-4).

W kolejnym artykule tej sekcji *Recht und Kirchengrecht* (s. 12-31), którego autorem jest Ludwig Müller, zawarty jest postulat, aby wyjaśniać relację pomiędzy obowiązującym prawem z jednej strony i wiarą i nauką Kościoła z drugiej. Należy ukazywać fakt, że prawo kanoniczne nie sprzeciwia się miłości, którą jest Bóg, ale stoi w jej służbie i, że prawodawca i ci, którzy prawo w sądownictwie i administracji stosują, kierują się celem prawa kanonicznego, jakim jest *salus animarum* (s. 31). Jest to tym bardziej ważne, że, jak zaznacza autor, w ostatnim czasie we współczesnych prawodawstwach obok ilościowego poszerzenia prawa (*quantitative Ausweitung*) doświadcza się jakościowej pustki (*qualitative Entleerung*) (s. 12).

Artykuł Winfrieda Aymansa *Die Kirche – Das Recht im Mysterium Kirche* (s. 32-41) ma ukazać czytelnikowi Kościół jako wspólnotę Ludu Bożego. Autor wskazał na eklezjologię soborową, wypływającą z tekstów biblijnych, jako podstawę współczesnego rozumienia Kościoła. Lud Boży, Kościół, ma swoje miejsce w zbawczym działaniu Boga względem człowieka, które można widzieć w perspektywie wybrania (*Erwählung*), wspólnoty (*Gemeinschaft*) i historii (*Geschichte*) (s. 33). Kościół, to nie lud sam z siebie, ale z Bożego wybrania. Kościół, to nie społeczeństwo w społeczeństwie (*Gesellschaft in der Gesellschaft*). Autor proponuje, aby nie stosować pojęcia *societas* względem Kościoła, gdyż prowadzi do błędnego znaczenia i należy je zastąpić w opisie specyficznej postaci prawnej Kościoła słowem *communio* (s. 40).

Gerhard Luft napisał artykuł *Rechtsphilosophische Grundlagen des Kirchenrechts* (s. 42-56). Autor wskazał na filozoficznoprawne podstawy prawa kościelnego. Przy czym należy rozumieć używanie przez autorów niemieckich słowa *Kirchengrecht* jako takie, w którym zawiera się prawo kościelne i prawo kanoniczne. Naukowcy próbują uchwycić relację pomiędzy teologią prawa i filozofią prawa, jako podstawą prawa kanonicznego. Także i dziś akcenty są różnie rozkładane. Strukturalnie mówi się o trzech modelach relacji. Pierwsze dwa odznaczają się tym, że te dwie dyscypliny ustawiają obok siebie i zależnie od tego, gdzie położą punkt ciężkości, dają pierwszeństwo jednej bądź drugiej. Trzeci model uzasadniania nazywają „integrativ” (całościowy). Jego zwolennicy twierdzą, że teologia prawa i filozofia prawa nie stoją ze sobą w sprzeczności, lecz pomiędzy nimi istnieje relacja „odpowiedniości” (*Entsprechungsverhältnis*), w której należy uwzględnić elementy wspólne i różnice (s. 43).

Ostatni artykuł w tej sekcji autorstwa Helmuta Pree, *Theorie des kanonischen Rechts* (s. 57-69), stanowi niejako dopełnienie poprzedniego, gdyż obok podstaw teologicznych i filozoficznych wskazuje na konieczność uwzględnienia w prawie kanonicznym podstaw z teorii prawa. Autor chce odpowiedzieć na pytanie „co czyni prawo kanoniczne prawem?” (*was das Kirchengrecht zum «Recht» macht*) (s. 57). Stwierdził, że argumenty teorii prawa są same w sobie od teologii niezależne, ale w sytuacji własnej specyficznej istoty Kościoła, jako wspólnoty dążącej do zbawienia, muszą być z nią zgodne albo w jakiś sposób dostosowane (s. 58). Stąd wynika postulat, aby teoria prawa kanonicznego prowadziła dialog ze współczesną teorią prawa. Należy to czynić nawet wówczas, gdy nie wszystkie propozycje, teorie czy punkty widzenia będzie można w Kościele przyjąć. Zadaniem teorii prawa kanonicznego jest rozwijać swoją wrażliwość w tym kierunku, które

elementy świeckiego myślenia prawnego mogą być z Kościołem kompatybilne, a które nie. Orędzie chrześcijańskie jest i pozostanie zawsze „hermeneutycznym horyzontem” kanonistów (s. 69).

W pierwszej części, sekcji drugiej znajduje się artykuł H. Smitza zatytułowany *Codex Iuris Canonici* (s. 70-100). Autor zawarł w nim drogę powstawania Kodeksu, od zamysłu reformy prawa kanonicznego upublicznionego przez papieża Jana XXIII w 1959 r. do promulgacji w 1983 r. Wskazał również na główne linie wpływu nauki soborowej na kształt Kodeksu, systematykę „personae – res – iudices – crimina”, przepisy wstępne i przejściowe (kan. 1-6) oraz relację przyszłego prawodawstwa względem Kodeksu.

W podobny sposób w swojej strukturze ułożony jest kolejny artykuł autorstwa Richarda Potz, zatytułowany *Der Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium* (s. 101-116). Autor proponuje aby w przyszłości zwrócić uwagę na trzy zagadnienia. Pierwsze, to dawne źródła prawa Kościołów wschodnich, gdyż krytyczne badania nad nimi wskazują na pewne luki. Drugie, to analiza praktycznego zastosowania prawa KKKW w poszczególnych Kościołach swojego prawa, szczególnie po zmianach zaistniałych po 1989 r. Trzecie, dokonywanie bieżącej oceny prawa w perspektywie ekumenicznej (s. 116).

Franz Kalde zamieścił artykuł zatytułowany *Kirchenrechtswissenschaft und Kirchenrechtsstudium* (s. 117-126). Wskazał na dwojakie znaczenie pojęcia „Kirchenrechtswissenschaft”. Może ono oznaczać przedmiot nauki lub całość norm prawa kościelnego. Dalej stwierdza, że to pojęcie jest szerszym określeniem różnych dyscyplin, które zajmują się badaniami nad prawem kościelnym. W węższym znaczeniu dotyczy katolickiego prawa kościelnego, kanonistyki. W szerszym znaczeniu obejmuje także naukę prawa kościelnego innych wyznań, np. ewangelickiego prawa kościelnego oraz prawa wyznaniowego (s. 117). „Kirchenrechtsstudium” opisuje jako przedmiot nauczania na wydziałach teologicznych i jurydycznych lub też jako samodzielny tok studiów ze specyficznymi stopniami akademickimi (s. 121).

Od trzeciej sekcji, nazwanej *Allgemeine Normen*, części pierwszej, rozpoczynają się artykuły, których przedmiotem są poszczególne księgi Kodeksu. W. Rees w artykule *Die Rechtsnormen* (s. 127-162) wskazuje, że Kościół ma immanentną władzę do stanowienia prawa. Kościół, autor cytuje Josepha Listla, to „wspólnota wiary, zbawienia i prawa w nierozdzielnej jedności” (s. 127). Autor, dokonując dogmatycznej analizy poszczególnych kanonów, wskazuje na źródła wiążącej mocy prawa kanonicznego, zakres obowiązywania, interpretację, tradycję kanoniczną, zwyczaj. Przedmiotem analizy są kanony KPK/83 oraz KKKW. Autor tego artykułu, jak i inni, przywołując poszczególne kanony kodeksów, nie pisze komentarza do nich, ale prowadzi naukowy dyskurs.

Kolejny artykuł autorstwa Herberta Kalba, *Verwaltungsakt und Verwaltungsverfahren* (s. 163-182), po krótkim zarysie historycznym prawa administracyjnego, zawiera w swojej treści również naukę o aktach administracyjnych, dekretach ogólnych i szczególnych, przywilejach, dyspensach. W części artykułu dotyczącej procedury administracyjnej, autor definiuje ogólnie czym jest ta procedura w prawie państwowym, a później ukazuje ją w prawie kanonicznym. Ubolewa przy tym, że w prawie kanonicznym nie ma w administracji takiego ujednoczenia procedur, jak w prawie państwowym (s. 179).

Artykuł autorstwa Astrid Kaptijn, *Rechtspersönlichkeit und rechtserhebliches Geschehen* (s. 183-198), dotyczy osób fizycznych i prawnych w Kościele katolickim. Podejmowane jest również zagadnienie relacji, szczególnie kościelnych osób prawnych, pomiędzy Kościołem i państwem w Niemczech, Szwajcarii i Austrii.

W artykule *Die geistliche Vollmacht* (s. 199-206) Marcus Nelles omawia pochodzenie i rozwój władzy w Kościele, następnie w nauce Soboru Watykańskiego II, w KPK/83 oraz we współczesnej kanonistyce.

H. Pree w artykule *Die Ausübung der Leitungsgewalt* (s. 207-233) podejmuje zagadnienie władzy rządzenia, jej zakresu i funkcji.

Christoph Ohly w artykule *Das Kirchenamt* (s. 234-251) omawia pojęcie i rodzaje urzędu kościelnego oraz formy jego powierzenia.

Druga część książki zatytułowana *Verfassung der Kirche* obejmuje artykuły dotyczące ustroju Kościoła. W niej sekcja pierwsza *Die Christgläubigen* dotyczy wiernych. W pierwszym rozdziale *Berufung und Zugehörigkeit* (s. 255-288) tej sekcji podejmuje się zagadnienia powołania i przynależności do Kościoła. W drugim rozdziale *Die Glieder der Kirche* (s. 289-341) w czterech artykułach omawiane są obowiązki i prawa wiernych, podział, świeccy, duchowni, zadania, które mogą podejmować świeccy i te, które mogą podejmować posiadający święcenia, prawo pracy odnośnie do podejmowanych zadań i urzędów przez świeckich i duchownych w Niemczech i Austrii. W trzecim rozdziale *Kleriker* (s. 342-429) omawiane są zagadnienia przynależności do stanu duchownego, praw i obowiązków duchownych, wykształcenie kleryków i dalsze kształcenie duchownych, diakoni, wydalenie ze stanu duchownego.

W drugiej sekcji *Die hierarchische Organisationsstruktur der Kirche* (s. 430-441), drugiej części, podjęto zagadnienie podstaw podziału i organizacji Kościoła. W rozdziale pierwszym tej sekcji *Gesamtkirche* (s. 442-542), w ośmiu artykułach omawiane są zagadnienia podmiotów najwyższej władzy, papieża, soboru, synodu biskupów, kardynałów, Kurii Rzymskiej, wysłanników papieskich (legaci, nuncjusze i inni), państwo Watykan.

W drugim rozdziale *Teilkirchenverbände* (s. 543-584) podjęto zagadnienia synodu plenarnego i konferencji biskupów oraz prowincji kościelnych. W rozdziale trzecim *Teilkirche* (s. 585-656), w sześciu artykułach omówione zostały zagadnienia Kościołów partykularnych, jakimi są diecezje i jednostki zrównane z nimi, biskupów diecezjalnych, biskupa koadiutora i biskupa pomocniczego, organów kolegialnych biskupa diecezjalnego (do kodeksowych organów kolegialnych dodano jeszcze charakterystyczne dla Niemiec diecezjalną radę katolików), kurii diecezjalnej, kapituły katedralnej i kolegiackiej. W rozdziale czwartym omówiono strukturę organizacyjną diecezji i perspektywy odnośnie do diecezji w Niemczech.

W rozdziale piątym *Pfarrei* (s. 665-767) w sześciu artykułach autorzy podjęli temat parafii, proboszcza, współpracownic i współpracowników proboszcza, parafialnej rady duszpasterskiej, Pfarrgemeinderat (to instytucja charakterystyczna dla niemieckich parafii, rada ta ma wspierać w oparciu o tradycję Akcji Katolickiej apostolskie zaangażowanie świeckich), rady ekonomicznej, okręgów parafialnych (obejmują kilka parafii w dekanacie), wspólnot parafialnych (połączenie kilku parafii w jedną nową parafię pod zarządem

proboszcza i współpracujących z nim kapłanów, taka nowa forma organizacji Kościoła w Niemczech ma miejsce od 2015 r.), rektora kościoła i duszpasterzy specjalnych wspólnot.

W szóstym rozdziale *Kategoriale Bereiche* (s. 768-795), w czterech artykułach zawarto materiał odnośnie do duszpasterstwa migrantów, duszpasterzy w szkołach i w szkołach wyższych, duszpasterstwa w zakładach poprawczych dla młodych, więzieniach, szpitalach, domach opieki dla starszych, duszpasterstwa w wojsku i w policji.

Sekcja czwarta *Vereinigung in der Kirche*, w pierwszym rozdziale *Kirchliche Vereine und die kirchlichen Bewegungen* (s. 796-830), zawiera materiał dotyczący ogólnych zagadnień stowarzyszeń kościelnych, kościelnych stowarzyszeń prywatnych i publicznych, ruchów kościelnych i nowych duchowych wspólnot.

Drugi rozdział *Lebensgemeinschaften der evangelischen Räte* (s. 831-889) zawiera trzy artykuły dotyczące instytutów życia konsekrowanego i instytutów świeckich. Rozdział trzeci *Verbände mit besonderer apostolischer Zielsetzung* (s. 890-910), w dwu artykułach, zawiera zagadnienia odnośnie do stowarzyszeń życia apostołskiego i prałatur personalnych.

Trzecia część *Sendung der Kirche* w pierwszej sekcji *Der Verkündigungsdienst der Kirche* w rozdziale pierwszym *Verkündigung und Lehre* (s. 911-988), zawiera sześć artykułów dotyczących pojęcia, zadań i podmiotów nauczania, kazań i katechezy, działalności misyjnej, ekumenicznej, wolności religijnej i wyznania wiary, ochrony nauczania wiary i obyczajów.

W rozdziale drugim *Erziehung und Bildung* (s. 989-1085) w trzech artykułach omówiono zagadnienia wychowania i wykształcenia, lekcji religii i szkół wyższych.

Druga sekcja *Heiligungsdienst der Kirche* zawiera siedem rozdziałów. W pierwszym, *Grundfragen* (s. 1086-1106), w dwu artykułach podjęto zagadnienia pojęcia, podmiotów i porządku liturgii oraz nabożeństw ekumenicznych. W drugim, *Vorbedingungen des Gottesdienstes* (s. 1107-1151), w czterech artykułach omawia się miejsca święte, czasy święte, sztukę sakralną i ochronę zabytków, muzykę kościelną. W trzecim, *Die Sakramente der Initiation* (s. 1152-1183), w dwu artykułach omówione zostały chrzest i bierzmowanie oraz Eucharystia. W czwartym, *Sakramente der Buße und der Krankensalbung* (s. 1184-1220), podjęto zagadnienia sakramentu pokuty, odpustu i namaszczenia chorych. W piątym, *Sakrament der Weihe* (s. 1221-1242), podjęto zagadnienia dotyczące święceń i ich nieważności. W szóstym, *Das Sakrament der Ehe* (s. 1243-1432), w dziewięciu artykułach omawia się zagadnienia: małżeństwo w porządku prawnym Kościoła, przygotowanie do zawarcia małżeństwa, prawna zdolność i przeszkody, zgoda małżeńska, zawarcie małżeństwa, małżeństwo mieszane, uważnienie małżeństwa, orzeczenie nieważności, zawarcie małżeństwa i rozwód w prawie państwowym (niemieckim). W siódmym, *Sonstige gottesdienstliche Formen* (s. 1433-1457), w pięciu artykułach podjęto zagadnienia sakramentaliów, pogrzebu kościelnego, czci świętych, obrazów i relikwii, beatyfikacji i kanonizacji, przysięgi. W sekcji trzeciej, *Karitativer Dienst der Kirche* w dwu artykułach podejmuje się zagadnienia posługi charytatywnej i organizacji oraz zadań Caritas.

Czwarta część, *Kirchenvermögen* (s. 1471-1568), w pięciu artykułach zawiera treści dotyczące podstaw majątku kościelnego, powstania majątku, podatku kościelnego i składek, zarządu majątkiem kościelnym, prawnych regulacji dotyczących majątku kościelnego.

Piąta część, *Kirchenstrafen* (s. 1569-1646), w trzech artykułach dotyczy podstaw kościelnego prawa karnego, czynu karalnego i kary oraz kar za poszczególne przestępstwa.

Szósta część, *Kirchlicher Rechtsschutz* (s. 1647-1768), w ośmiu artykułach zawiera treści dotyczące zasadniczych kwestii kościelnego sądownictwa, postępowania sądowego i procedury sądowej, procesu spornego, procesu małżeńskiego, procesu o nieważność święceń, procesu karnego, rekursu przeciw dekretem administracyjnym oraz ochrony kościelnych danych.

W części siódmej, *Kirche und Staat* (s. 1769-1986), w jedenastu artykułach zostały zawarte zagadnienia: nauka Kościoła o relacji Kościoła i państwa, podstawowe modele przyporządkowania państwa i Kościoła, konkordaty i inne umowy kościelno-państwowe, Europa i wspólnoty kościelne i religijne, Kościół i państwo w Niemczech, Kościół i państwo w Austrii, Kościół i państwo w Szwajcarii, Kościół i państwo we Włoszech, ze szczególnym uwzględnieniem Tyrolu południowego, Kościół i państwo w Księstwie Lichtenstein, Kościół i państwo w Luksemburgu, Kościół i państwo we Francji.

W książce zamieszczono indeks kanonów (s. 1987-2031) CIC 1917, KPK/83 i KKKW; indeks osobowy (s. 2033-2069); indeks rzeczowy (s. 2071-2165) oraz krótkie noty o wydawcach, pozostałych sześćdziesięciu autorach i autorze wykazów.

Wydanie tego podręcznika spotkało się z dużym zainteresowaniem środowiska kanonistów w krajach niemieckojęzycznych. Chociaż treść artykułów odnosi się głównie do prawnych regulacji w tych krajach, to należy przypuszczać, że tak, jak z poprzednich wydań, tak i z tego, będzie korzystać wielu autorów znających język niemiecki. W artykułach zawarto treści, w których bardzo wnikliwie analizowane są normy prawa powszechnego. Opracowanie będzie służyło z pewnością autorom zajmującym się prawem partykularnym w diecezjach niemieckich. Część siódma książki, dotycząca relacji pomiędzy Kościołem i państwem w poszczególnych krajach, zawiera aktualne regulacje prawne i może stanowić podstawę dla badań tych relacji w wymienionych krajach.

*Ks. dr hab. Krzysztof Burczak, prof. KUL
Kierownik Katedry Historii Prawa Kanonicznego KUL*